

Л.М. Ямпольська

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

МІЖЕТНІЧНІ ВІДНОСИНИ В АФГАНІСТАНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ВИТОКИ, СПЕЦИФІКА, СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ

Етнічна, конфесійна, мовно-культурна гетерогенність афганського суспільства, обумовлена географічними, внутрішньополітичними, соціально-економічними чинниками, втручанням зовнішнього фактору в історичний розвиток, негативно впливала на процеси державотворення афганської держави, а в окремих випадках була каталізатором деструктивних процесів у суспільстві. Історична наука відносно недавно почала приділяти увагу ґрунтовному вивченню етноконфесійної складової сучасної конфліктології.

Дотичними до цієї проблеми є узагальнюючі праці з історії Афганістану В.Г. Коргуна [11; 12], Ю.В. Ганковського [10], етнодемографічні нариси Ю.В. Босіна [3-5], А.А. Грюнберга [8], К.А. Лебедева [16], Ю.П. Лалетіна [14; 15], Б.Р. Логашевої [17], Ю. Тихонова [22]. Аналізу міжетнічних відносин періоду громадянської війни 80-х – 90-х рр. ХХ ст. присвячені праці С. Таннера, М.Ф. Слінкіна [20], А.А. Ляховського, В.М. Пластуна, В.М. Спольнікова [21], Р.Р. Сікоєва [19] та ін. Попри все це, тема етноконфесійної складової в суспільно-політичному та соціально-економічному розвитку Афганістану другої половини ХХ – початку ХХІ ст. потребує подальшої наукової розробки і пошуку нових підходів до вирішення.

Завдання даної статті: дослідити етнічну та культурну гетерогенність афганського суспільства; з'ясувати витоки міжетнічних проблем, проаналізувати етнополітику в найбільш напружені періоди розвитку держави, зокрема після приходу до влади НДПА (1978 – 1992 рр.), у період правління моджахедів і талібів (1992 – 2001 рр.) та постталібівський період; змоделювати сценарії розвитку ситуації в Афганістані на початку ХХІ ст.

Проаналізуємо етнолінгвістичну карту Афганістану, звернувши увагу на етнічну строкатість населення, мовний принцип класифікації народів, а також невідповідність лінгвістичних, етнічних і антропологічних кордонів народів Афганістану. В основі запропонованої класифікації – принцип поділу населення за мовними групами: іранські народи (пуштуни, таджики, памірці, хазарейці, чараймаки, белуджі, перси, курди, бахтіари, парачі); тюркські народи (узбеки, туркмени, уйгури, кизилбаші, афшари, киргизи, казахи); дардські народи (нуристанці, лагманці, тірахи, кохістанці); індоарійські народи (пенджабці, гуджари, джати, цигани); дравідійські народи (брагуї); семітські народи (араби) [див. напр. 3; 8; 17]. Кількісну характеристику окремих етносів ускладнює той факт, що детальних переписів афганського населення ніколи не проводилося, тому в наведених статистиках є певні розбіжності. За даними М. Ламауліна (Інститут стратегічних досліджень

при президенті Республіки Казахстан), сучасний етнічний склад Ісламської Держави Афганістан (з урахуванням втрат від відтоку біженців за період громадянської війни) виглядає наступним чином: пуштуни – 8-9 млн., таджики – близько 4 млн., узбеки – 1,7 млн., туркмени – 0,5 млн., белуджі – 170 тис. та ін. [23]. Доктор Р. Фархаді, посол Ісламської Держави Афганістан в Організації Об'єднаних Націй, наводить інші дані: пуштуни – 7,5 млн., таджики – 4,8 млн., хазарейці – 1,5 млн., чараймаки – 500 тис., таймани – 110 тис., теймури – 100 тис. (іранська група); пашаї – 110 тис., пенджабці – 30 тис., цигани – 20 тис., тіраї – 20 тис. (індоарійська група); белуджі – 110 тис., перси – 40 тис., курди – 10 тис., ормури – 5 тис., парачі – 5 тис. (памірські народи); узбеки – 1,3 млн., туркмени – 545 тис., афшари – 35 тис., киргизи – 15 тис. (тюркська група); нуристанці – 60 тис., брагуї – 45 тис., араби – 35 тис. (нуристанська група) [23]. Демографічна ситуація в Афганістані у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. зазнавала змін у результаті війн і міграцій, зменшення чисельності, темпів приросту населення, окремих етносів, перетворення афганської еміграції на стійкий етно-демографічний фактор, який супроводжував розвиток країни.

Підґрунтя міжетнічних стосунків в Афганістані становила низка геофізичних, суспільно-політичних і соціально-економічних факторів. Основними результатами дії геофізичних факторів у Афганістані стали: взаємодія на обмеженій території більше 20 різних у етно-лінгвістичному і культурному плані народів, що перебували на різних щаблях соціально-економічного розвитку; натуральна економіка, анклавна географія розселення більшості народів країни, слабкість інтеграційних процесів, статичність населення, низький рівень урбанізації; положення Афганістану як буферної держави, встановлення в ХІХ ст. політичних кордонів держави («лінія Дюранда»), що розділили етнічні спільноти.

Аналізуючи суспільно-політичне підґрунтя міжетнічних стосунків в Афганістані, слід зазначити, що ключовою була проблема виникнення і розвитку національного питання в контексті історичної і політичної еволюції афганського суспільства. Основними результатами дії цієї групи факторів стали: домінуюче становище пуштунів, починаючи з Дурранійської держави Ахмад-шаха; пуштунський склад правлячих прошарків, принцип етнічної сегрегації, політика внутрішнього колоніалізму по відношенню до етнічних меншин (т. зв. «непуштунські народи» – авт.), дискримінація у всіх сферах життя; схильність афганських правителів до унітарної моделі державного устрою, неприйняття федералізму в будь-якій формі. В якості прикладів можна навести жорстокі репресивні кампанії правлячих пуштунських кіл щодо етнічних і релігійних меншин; завоювання Південного Туркестану, Хазараджату, Кафіристану, масове переселення в північні провінції Афганістану пуштунського населення; як результат дискримінаційних заходів – антипуштунські рухи і повстання [15, с. 356-360]. Таким чином, оформлена наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. ідеологія афганського націоналізму трансформувалася в пуштунський шовінізм і перетворилася на офіційну державну політику (30-ті – 40-ві рр. ХХ ст.), що прогресувало у

другій половині ХХ ст. і навіть вилилося у проблему Пуштуністану – сепаратистський рух пуштунів Афганістану і Пакистану під гаслом створення незалежної держави.

Соціально-економічними основами міжетнічних стосунків в Афганістані досліджуваного періоду були зіткнення інтересів народів країни у сфері економіки та боротьба за пріоритетний доступ до економічних ресурсів, наслідками чого стали: економічна нерівність народів; дискримінаційне щодо непуштунів і немусульман податкове і земельне законодавство; перерозподіл земельної власності на користь пуштунів; перехід мас непуштунського землеробського населення на положення орендарів і батраків; загальна економічна відсталість районів мешкання національних меншин; силове витіснення непуштунів із стратегічних сфер економіки (торгівля каракулем тощо) [14, с. 292-303]. Показовими у цьому плані були: політика по переселенню пуштунів у північні райони країни і пропуштунський характер центрального економічного планування, починаючи з 60-х рр. ХХ ст. (головні економічні проекти будувалися в пуштунських областях (Джалалабад, Хост) або там, де пуштунський прошарок з'явився в результаті цілеспрямованої державної політики (Афганський Туркестан).

Вищезазначені групи факторів впливали на загострення міжетнічних протиріч на переломних етапах історії Афганістану, зокрема після приходу до влади Народно-Демократичної партії (НДПА) (1978 – 1992 рр.) [див. 4; 6; 11; 16; 20]. Переддень Квітневої революції 1978 р. характеризувався загостренням національних проблем афганського суспільства, що знайшло відображення у внутрішньопартійних протиріччях НДПА (боротьба за владу фракцій «Хальк» (ідеї пуштунського націоналізму) і «Парчам» («непуштунські» етноси з прагненням до політичного реваншу). Загалом можна визначити ключові етапи національної політики НДПА після приходу до влади [6]:

I-й етап (квітень 1978 – 1979 рр.) – домінування фракції «Хальк» (Х. Амін, Н.М. Таракі), що мала переважно пуштунський склад. Національне питання було зняте з порядку денного, халькісти займалися переслідуванням своїх політичних супротивників, проведенням репресій проти представників національних еліт. Політичний курс НДПА викликав збройний опір новому режиму в районах проживання етнічних меншин, «підігрів» сепаратистські тенденції, ускладнив становище в зоні пуштунських племен, ініціювавши їх масовий хіджрат на території сусідніх держав.

II-й етап (перша половина 1980-х рр.) – прихід до влади фракції «Парчам» (Б. Кармаль), спроба виправити помилки, допущені у національній політиці фракцією «Хальк». Перемога адекватної оцінки стану національного питання в країні вплинула на лібералізацію культурно-мовної політики щодо національних меншин, зміну у нормах представництва непуштунських народів в органах державної влади, громадських організацій, місцевої адміністрації, але, на жаль, не мала яскраво вираженого результату.

III-й етап (друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.). НДПА на чолі з М. Наджибуллою остаточно відмовилася від радикалістських установок у вирішенні національних проблем на користь прямого діалогу з етнічними і племінними спільнотами через традиційні адміністративні інститути – джирги. Сформувалася легальна опозиція РОТА, що заявляла про необхідність федералізації Афганістану. Проте невважена етнічна політика НДПА вплинула на загострення ситуації в афганському суспільстві, активізацію опозиційних сил, ідеологічним підґрунтям яких виступав антипуштунізм. Загострення етноконфесійних протиріч спровокувало затяжну громадянську війну 80 – 90-х рр. XX ст.

Після падіння режиму НДПА (1992 р.) боротьба за владу в Афганістані набула рис затяжного конфлікту. Про претензії на владу оголосили організації та військові угруповання, створені за етнічною та релігійною ознаками: Ісламська партія Афганістану (Г. Хекмат'яр, ідеологія пуштунського націоналізму, контроль над південно-східними провінціями) [16], Ісламське товариство Афганістану (Б. Раббані, А. Шах Масуд, підтримка інтересів таджицького клану, захоплення влади в Кабулі) [7], Партія афганської єдності Вахдат (підтримка шіїтського Ірану, контроль над Хазараджатом і деякими районами Кабула), загони генерала А. Дустума (узбецький клан, підтримка Ташкента, створення практично незалежного утворення на півночі Афганістану з центром у Мазарі-Шариф) [21].

Наслідками громадянської війни в Афганістані стали розкол країни на сепаратистські етнічні анклави, неконтрольовані кабульською владою; перетворення за час війни етнічних меншин, раніше усунених від військової служби (привілею пуштунів), у боєздатні сили, здатні відстоювати свої інтереси зі зброєю в руках; ідеологічне і матеріальне сприяння розвитку національних меншин північного Афганістану з боку самостійних середньоазійських держав пострадянського простору, де до влади прийшли їхні етнічні одноплемінники; демографічний фактор – пуштуни (через масовий хіджрат) перестали бути абсолютною більшістю по відношенню до решти народів країни. Ці фактори дали можливість новій політичній силі – руху «Талібан» у вересні 1996 р. захопити Кабул і встановити контроль над значною частиною Афганістану. Ідеологічним підґрунтям політики талібів стали пуштунський націоналізм та ісламізм [19].

Доцільним у аналізі внутрішньополітичної ситуації в Афганістані є використання компаративного методу та проведення історичної аналогії: наступ талібів 1996 р. на Кабул і події 1929 р. – скинення ополченнями пуштунських племен на чолі з Надір-ханом узурпаторського таджицького режиму Бачаї Саккао та відновлення пуштунської влади в країні [22], що ілюструє вихід теми етнічного конфлікту в Афганістані на передній план.

Отже, питання про характер внутрішньоафганського конфлікту і спенарії розвитку ситуації в майбутньому залишається дискусійним. Однозначних висновків щодо цього в сучасній науково-публіцистичній літературі немає [див. напр. 1; 2; 13; 15; 18]. Позиції вчених розділилися: чи має конфлікт суто етноконфесійне забарвлення і не піддається вирішенню

випробуваними засобами дипломатії (пасивна позиція світової спільноти), чи в основі протистояння лежить боротьба за політичну та економічну владу в країні при чітко вираженому зовнішньому факторові, тоді конфлікт потребує активного втручання міжнародних організацій і вирішення дипломатичними засобами? Найбільш вірогідними в цьому плані видаються дві реалії. Перша: релігійний і етнічний фактори продовжуватимуть відігравати провідну роль у еволюції афганського суспільства. Вони залишаться привабливим інструментом, за допомогою якого різні політичні сили країни вирішуватимуть завдання боротьби за владу. Друга точка зору на афганський конфлікт як політичний пояснює вірогідність виникнення альянсів вчорашніх «етнічних» супротивників, з одного боку, розколів усередині етнічних рухів, з іншого, тактичних союзів, дроблення в найрізноманітніших і парадоксальних варіантах, які можуть призвести до швидкої і радикальної зміни ситуації в Афганістані.

Афганське суспільство пройшло за останні два десятиліття значний шлях. Нинішній Афганістан – якісно інша країна, де навряд чи можливе абсолютне копіювання політичних сценаріїв 20-х, 50-х і навіть 70-х рр. ХХ ст. Ні радикальний іслам, ні крайні форми етнічного націоналізму не є вже достатніми інструментами для підтримки хоча б якогось довговічного і життєздатного суспільного консенсусу, здатного створити у населення країни відчуття єдності інтересів. Шлях релігійного і національного радикалізму – неминуче зростання загрози внутрішній стабільності в афганському суспільстві і напруженості в стосунках із сусідніми країнами, неясні перспективи міжнародного визнання. Процес урегулювання повинен ґрунтуватися на аналізі, перш за все, політичного змісту конфлікту. Зусилля міжнародного співтовариства мають бути націлені на пошук балансу групових інтересів і компромісу персональних амбіцій керівників протилежних сил. Це може стати дієвим кроком на шляху встановлення миру в Афганістані і зміцнення стабільності на Середньому Сході та в Центральноазійському регіоні.

Література

1. Абдунаби Сатторзода: США и их союзникам выгоден управляемый конфликт в Афганистане [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.fergananews.com/article.php?id=7037>]. Доступ – 3.05.2012.
2. Арунова М. Афганистан на перепутье / М. Арунова // Азия и Африка сегодня. – 2005. – № 1. – С. 16-18.
3. Босин Ю.В. Национальный состав Афганистана к 70-80-м гг. / Ю.В. Босин // Афганистан: проблемы войны и мира. – М.: Наука, 1996. – С. 124-132.
4. Босин Ю.В. Проблема афганских беженцев / Ю.В. Босин // Восток и современность. – 1990. – № 2. – С. 46-53.
5. Босин Ю.В. Этнический фактор во внутриафганском конфликте (исторический анализ) / Ю.В. Босин. – Восток. – 1999. – № 5. – С. 78-84.

6. Булатов Ю.А. Хальк и Парчам: основные этапы борьбы за завоевание политической власти в Афганистане / Ю.А. Булатов. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 186 с.
7. Григорьев С.Е. Пандшер в 1975-1990 годах глазами афганского историка / С.Е. Григорьев. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1997. – 128 с.
8. Грюнберг А.А. Нуристан. Этнографические и лингвистические заметки / А.А. Грюнберг / Страны и народы Востока. Вып.10. – М.: Наука, 1971. – 155 с.
9. Губар М.Г. Афганистан на пути истории / М.Г. Губар; пер. с дары М. Давлятова. – М.: Наука, 1987. – 206 с.
10. История Афганистана с древнейших времен и до наших дней / Отв. ред. Ю.В. Ганковский. – М.: Мысль, 1982. – 368 с.
11. Коргун В.Г. Интеллигенция в политической жизни Афганистана / В.Г. Коргун. – М.: Наука, 1983. – 198 с.
12. Коргун В.Г. История Афганистана. XX век / В.Г. Коргун. – М.: ИВ РАН, Крафт+, 2004. – 525 с.
13. Лавров А. Афганистан без талибов / А. Лавров // Азия и Африка сегодня. – 2006. – № 12. – С. 10-15.
14. Лалетин Ю.П. Межэтническое взаимодействие в Афганистане / Ю.П. Лалетин // Конфликты на Востоке: этнические и конфессиональные / Под ред. А.Д. Воскресенского. – М.: Аспект Пресс, 2008. – С. 289-314.
15. Лалетин Ю.П. Этнос в Афганистане: напряженность взаимоотношений / Ю.П. Лалетин // Этнос и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие / Под ред. А.В. Торкунова; сост. В.Я. Белокреницкий, М.А. Сапронова. – М.: МГИМО МИД РФ, 2005. – С. 353-378.
16. Лебедев К.А. Афганский народ – пуштуны / К.А. Лебедев. – М.: ЭКСМО, 1997. – 185 с.
17. Логашева Б.Р. Этнокультурная ситуация в Афганистане / Б.Р. Логашева / Расы и народы. Вып. 16. – М.: Наука, 1986. – 126 с.
18. Международная конференция «Сценарии для Афганистана»: Европа и США слишком много вложили в Афганистан, чтобы просто уйти [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.fergananews.com/article.php?id=6988>]. Доступ – 3.05.2012.
19. Сикоев Р.Р. Талибы: религиозно-политический портрет / Р.Р. Сикоев. 2-е изд. – М.: Ин-т востоковедения РАН, Крафт+, 2004. – 256 с.
20. Слинкин М.Ф. Народно-демократическая партия Афганистана у власти / М.Ф. Слинкин. – Симферополь: Книжное изд-во, 1999. – 215 с.
21. Спольников В.Н. Афганистан. Исламская оппозиция. Истоки и цели / В.Н. Спольников. – М.: Наука, 1990. – 266 с.
22. Тихонов Ю. Пуштунские племена в гражданской войне в Афганистане / Ю. Тихонов // Азия и Африка сегодня. – 2006. – № 6. – С. 66-73.
23. Этнический состав населения Исламского Государства Афганистан [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.nationalsecurity.ru/maps/afghanistanethno>]. Доступ – 3.05.2012 г.